

Наташа Вуловић / Марија Ћинђић

Институт за српски језик САНУ, Београд

О лексци из сфере православне духовности у савременом турском језику

Сажетак: Предмет овог рада јесте лексика из сфере православне духовности у савременом турском језику. Као што је и очекивано, већи део лексема потиче из грчког језика, а остале воде порекло из јерменског, персијског или арапског језика. Посебно је занимљиво што савремени турски језик као еортоним православних хришћана чува српску лексему *Божјић* (тур. *Bosuk*).

Кључне речи: лексика, православна духовност, тематске групе хришћанских појмова, Божјић.

Истраживањем ће преваходно бити представљена и диференцирана лексика из сфере православне духовности која је забележена у корпусу савременог турског књижевног језика. Грађа за овај рад ексцерпирана је из 11. издања једнојезичког *Речника турског језика (Türkçe Sözlük)*, најпотпунијег речника савременог турског језика, који од 1945. године издаје Турско лингвистичко друштво. Већи део лексема потиче из грчког језика, а остале воде порекло из персијског, арапског, турског и јерменског језика. Овај слој лексике чини репрезентативан пример културног позајмљивања лексичког садржаја из страних језика у турски језик. Културно позајмљивање представља преузимање страних речи путем културне дифузије, односно процес којим се врло често уз културни садржај преузимају и с њим повезане речи (Bloomfield 1958: 461). Што се тиче православног становништва уопште у Републици Турској данас живи око 50 000 јерменских православаца, 15000–20000 сиријских православаца и 2000–3000 грчких православаца, као и незнатан број бугарских и грузијских православаца (Октем 2002: 375).

Лексичко-семантичка анализа лексема из области православне духовности у савременом књижевном турском језику обухвата тематску поделу и класификацију лексема, етимолошка одређења и значењску идентификацију појединих, занимљивих примера. Наравно, поступци анализирања су прилагођени датој грађи која представља ограничен корпус лексема. Семантичко поље „православна духовност“ диференцираћемо на више тематских група према врсти денотата који именују.

У оквиру општих хришћанских појмова издвојићемо најпре теониме, као лексеме којима се именује хришћански Бог: *Tanrı* (тур.), два назива за Свету Тројицу: *teslis, üçleme* и лексема *Mesih*, као ипостас, назив за Исуса Христа. Познато је да се Христ као месија спомиње у Курану, и то у двадесет три стиха (ОИИ 2002: 319).

Овде ћемо навести и теотоконим арапског порекла *Meryem ana*, као назив за Богородицу. За именовање анђела у општем смислу користи се арапска лексема *melek*. Од хришћанских назива за анђела, односно архангела, у грађи су очекивано потврђена два ангелонима: *Cebrail*, за архангела Гаврила и *Mikâil*, за архангела Михаила. Јасно је да су ова два имена за началнике анђелских сила јудео-хри-

шћанског порекла, али су позната и исламу, јер се једино ова два архангела из Светог писма и хришћанског предања спомињу и у Курану (Симић 2010: 271–273). Властита имена хришћанских светитеља уопште или личности из Светог писма обједињена термином агиоантропоним представљени су само лексемом *Nuh* (Hoје из Старог завета), која је арапског порекла. За Свето писмо постоје одвојени називи за његове целине: *Ahd-i Atik* (Стари завет) и *Ahd-i Cedit* (Нови Завет), из арапског и *Eski Ahit* (*Eski Antlaşma*) за Стари завет и *Yeni Ahit* (*Yeni Antlaşma*) за Нови завет из турског језика. Арапском лексемом *incil* означава се поједино јеванђеље, али и Нови завет у целини. Од лексема које именују неку од светих тајни бележи се једино лексема *vaftiz* (крштење), пореклом из грчког језика. За хришћанско богослужење, односно литургију постоје два назива: један арапског порекла *kudas*, а други грчког *liturya*.

Хришћански верник, хришћанин, именује се трима лексемама од којих је једна из грчког језика: *Hristiyan*, а две из арапског: *İsevi*, *Nasrani*.

Вероватно услед утицаја различитих помесних цркава (грчке, јерменске, сирijске) постоји више назива за хришћански симбол крст: *haç* (јерменски), *istavroz* (грчки), *put* (персијски), *salip* (арапски). Хришћански термин „откривење“ именује се арапском речју *vahiy*. Еортоними, називи за православне празнике су разнородни. Општи назив за неки православни празник јесте грчка лексема *yortu*. Такође грчког порекла је и лексема којом се именује *Васкрс* (*paskalya*). Посебно је занимљиво што савремени турски језик као еортоним православних хришћана чува српску лексему *Божић* (тур. Восук). Директни културни и језички контакти резултирали су на примеру ове лексеме ретком интерференцијом српског на турски језик. Веома је занимљиво и интердисциплинарно питање начина и времена преузимања ове лексеме. Осим масовних миграција становништва у српским и суседним земљама у време турских освајања, и сами Турци су често вршили таква расељавања и премештања српског становништва, нарочито у периоду од 15 до 17. века. Осим премештања по казни или ради насељавања опустелих крајева разлог за то било је и узимање радне снаге и људства за обављање великих послова (в. Филиповић 1946: 9–11). Једна од таквих присилних миграција била је и сељење становништва из околине Јагодине и насеља крај Велике Мораве у село Учдере, које су досељеници и основали. Имали су и једну посебну дужност — да тешу камен за велике грађевине у Цариграду. Међутим, одатле су се преселили у Бајрамич, вероватно у првој половини 18. века (исто: 12–18). Тачно време пресељавања из Србије на Галипоље тешко је утврдити. Научна претпоставка да је то најкасније 17. век поткрепљена је чињеницом да су галипољски Срби развили у свом говору многе посебне одлике, а за развитак посебних дијалекатских особина потребно је доста времена (Исто: 19). Они нису имали српског свештенства, ни службу на црквенословенском језику, и поред тога што су се етнички одржавали као Срби, имали су грчке свештенике и грчку цркву. Стога је слава код њих замењена слављењем имендана, али се очувало традиционално слављење Божића, уз поздравно честитање: „Честит (ти) Божић!“ и спомињање лексеме Божић у народним песмама. Друго масовно померање становништва које овде спомињемо датира из 16. века. Након освајања Београда 29. августа 1521. године султан Сулејман наредио је да се део становника Београда пресели у Цариград. Према изворима које је проучавао и забележио Стојан Новаковић Срби су, по султановом допуштењу, понели са собом и поједине велике православне светиње међу којима су биле и мошти Св. Петке, мошти царице Теофаније и чудотворна икона мај-

ке Божије, за коју се претпоставља да је „живописана руком Св. Јеванђелиста Луке“ (Новаковић 1906: 250). Ове велике светиње биле су и разлог што су ове исељенике у Цариграду дочекали патријарх, свештенство и мноштво народа. Новаковићева истраживања историјских списа и разгледање планова Цариграда сведоче о томе да су трагови насеља где су били смештени београдски досељеници јасно постојали крајем 19. века: „опазили смо на неколико стотина метара северно од Једи-куле (седам кула) ... цркву и улице око ње са натписом Белиград-Махала“ (Исто: 251). У историјским записима наш научник пронашао је податке о томе да је султан београдске досељенике населио у „Насеље Београдско у подграђу Саматија, као и село Београд“ (Исто: 252). Становници села имали су задатак да се брину о водоводу за цео град и за села око Босфора. На самом том месту Стојан Новаковић је сазнао најпре за постојање топонима Белград (назив за село и шуму), као и за црквицу уз село са гробљем. Сви знаци били су на грчком језику, што сведочи о утапању досељених Срба у други православни народ. Такође, утврдио је и постојање Белиград-Махале (Београдског насеља) на 700–800 м од замка Једи-куле ка северу и у том делу смештену цркву Успенија Свете Богородице, познату као Београдска црква. Он сведочи и о сиромашној грађевини са богатством у иконама, обложеним сребрним накитом, која је реконструисана 1837. године и претворена у грчку цркву, али није наишао на трагове који би указивали на старе становнике и њихову народност. Савремена слика овог простора знатно је измењена не само због урбанизованог насеља у околини, већ и због чињенице да Београдска црква више није позната под тим називом, већ као *Панаџа*, а да је за обилазак потребна дозвола патријарха. Црква се отвара на празнике Успења Пресвете Богородице (28. августа) и на празник Светог Трифуна, када патријарх служи литургију за мали број Грка који живе у том делу Истанбула (Момчиловић 2008: 34–37). О судбини наших досељених сународника, као и о њиховом црквеном животу више података могло би се пронаћи у Васељенској патријаршији, као и у Османском државном архиву у Истанбулу. Наведене белешке и савремени подаци сведоче о томе да се досељено српско становништво одавно асимиловало у грчко становништво, тако да Срба на том простору више нема. Тешко је утврдити где је и када лексема *Божих* тачно усвојена. Да ли је то повезано са вековним досељавањем српског становништва на ту територију, да ли је од њих остао тај назив у народном говору или он своју употребу дугује присуству у званичним документима попут дефтера, остаје као отворено научно питање и задатак. Напомињемо да у сваком словенском језику постоје званични, официјелни називи празника и народни називи, јер је појединачна традиција сваког народа уткана у народне називе празника (Бугајева 2009: 157). У овом случају званичан назив је Рођење Христово (Рођење Господа Исуса Христа), а народни је Божић. Наравно, народни називи (по неким ауторима „редуковани називи“) су распрострањенији, јер је коришћење пуних назива ограничено употребом у црквеним календарима, богослужбеним језицима и богословској литератури (Исто: 158). Познато је да се празновање Божића код Срба разликује од прослављања овог празника код других православних народа (Бајић 2010: 241). Те разлике нису теолошке, већ културолошке природе и укључују осим пратећих елемената као што су: бадњак, положајник, чесница и сл. и особен назив за празник Христовог рођења — Божић. Овде ћемо само напоменути да се у савременом турском језику за Божић који се слави 25. децембра по грегоријанском календару (као и за католички Божић) користи заседна лексема *Noel*, пореклом из француског језика.

Општи назив за монашке чинове је арапска лексема *ruhban*, док су веома занимљиви диференцијални и разнолики називи чинова црквене хијерархије. На пример, патријарх се именује грчком лексемом *patrik*, док грчка лексема *despot*¹ означава владикау, епископа. Сложеница *başpiskopos* (архиепископ) састоји се од придева турског порекла *baş*, који као први део именичких сложеница означава да је оно што је исказано другим делом главно, важно и грчке именице *piskopos* у значењу епископ. Старешина манастира, игуман, именује се сложеницом *başrahip*, такође двојезичног порекла, у овом случају турског и арапског. Лексему монах покривају два назива, од којих је *karabaş* турске етимологије, а *keşiş* персијске. Турску лексему *karabaş* наводимо као пример да се овакве лексеме, иако су примарно везане за црквену сферу употребе, у многим случајевима у својим секундарним значењима употребљавају и изван наведене сфере. Тиме оне чине значајан део општег лексичког фонда једног језика и његовог творбено-семантичког потенцијала:

karabaş 1. monah; isp. rahip, keşiş. 2. bolest jetre živine, histomonijaza. 3. fig. okoreli neženja, večiti momak. 4. bot. turski despik (*Lavandula stoechas*). 5. nar. pastirski pas.

За хришћанског свештеника такође постоје два назива, један грчког порекла *papaz*, а други персијског *peder* који у примарном значењу именује оца. Као илустративни пример за развијено деривационо гнездо, навешћемо лексему *papaz*, чиме указујемо на стварање нових лексема у турском језику и самим тим богаћење лексичког фонда:

papaz 1. sveštenik u hrišćana; isp. peder. 2. kralj, pop u kartama.

papaz balığı vrsta sitne morske ribe, crnelj.

papaz balığıgiller porodica sitne morske ribe, češljoustke

papazi vrsta tankog svilenog materijala.

papazkaçtı vrsta kartaške igre.

papazkarası 1. vrsta grožđa od kog se pravi crveno vino. 2. vino proizvedeno od ove vrste grožđa.

papazlık zvanje sveštenika.

papaz yahnisi dinstano meso sa lukom, vinom ili sirćetom.

У турском књижевном језику постоје два назива за манастир: први *manastir* је грчког порекла, а други *keşişhane* је персијског порекла. Грчком лексемом *kilise* обухваћена су значења цркве као заједнице хришћана и као места где се хришћани окупљају, док сложеница турско-грчког порекла *başkilise* означава саборну цркву. Постоји и назив за просторију за крштење, крстионицу, а то је сложеница грчко-персијског порекла *vaftizhane*. Што се тиче лексике која се односи на црквене каноне, правила и деловање цркве забележене су лексеме као: *perhiz* (у значењу пост код хришћана и јевреја, персијског порекла), *oruç* (као пост уопште у религијама), *apukurya* (грчког порекла у значењу месне покладе) и њена два турска синонима: *et kesimi* (*et kırımı*), и на крају грчка лексема *aforoz* (као назив за анатему).

Закључак овог прегледа лексике састојао би се у чињеници да у православном богослужбеном и теолошком терминолошком систему турског књижевног језика има истих термина као и у српском језику. Наравно, већина тих термина је грчкога порекла (*vaftiz*, *istavroz*, *Paskalya*, *papaz*, *liturya*, *apukurya*); неки од тих термина имају као дублете турске речи (*et kesimi*, *et kırımı*). Поједини термини су арапског поре-

¹ Овом приликом се захваљујемо протојереју ставрофору проф. др Владимиру Вукашиновићу за несебичну помоћ приликом утврђивања појединих преводних терминолошких еквивалената.

кла, што је узроковано чињеницом да је Библија преведена на арапски језик, као и да су делови јеванђеља превођени на арапски језик и преиначавани тако да буду у складу са исламским начелима (Симић 2010: 346). Једини термин словенског, односно српског порекла јесте лексема *Божић*.

Abstract: The subject of this paper is lexis from the sphere of Orthodox spirituality in contemporary Turkish language. As it is expected, bigger part of lexemes originate from Greek language and the others from Ermenian, Persian or Arabic language. It is especially interesting that contemporary Turkish language has got Serbian lexeme *Božić* (tur. *Bosuk*) as a heorhonym (entry denoting Orthodox holidays).

Key words: lexis, Orthodox spirituality, thematic groups of Christian terms, Christmas.

Литература

- Бајић 2010:** Ружица Бајић, О лексички из области православне духовности у Српском рјечнику Вука Стефановића Караџића, *Српска теологија данас 2009, Први годишњи симпозијум*, Београд: Институт за теолошка истраживања.
- Бугаева 2009:** Ирина В. Бугаева, Концепт „празник“ в религиозном дискурсе: лексикографически аспект, *Проблеми историје, филологије, културе*, Москва — Магнитогорск — Новосибирск: Российская академия наук.
- Момчиловић 2008:** Драган Момчиловић, *Цариградске судбине*, Панчево: Историјски архив у Панчеву.
- Новаковић 1906:** Стојан Новаковић, *Балканска историја и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- ОИИ 2002:** *Оксфордска историја ислама*, приредио Џон Л. Еспозито, превео са енглеског Ђорђе Трајковић, Београд: Слио.
- Октем 2002:** *Niyazi Öktem, Brigham Young University Law Review*, 375.
- Симић 2010:** Срђан Симић, *Библијски и апокрифни текстови у Курану*, Београд: Висока школа Српске православне цркве за уметности и конзервацију.
- Филиповић 1946:** Миленко С. Филиповић, *Галијољски Срби*, Београд.

Извор

- Ђинђић 2011:** Marija Đinđić, *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu (у штампи).
- ТС 2010:** *Türkçe Sözlük*, 11 baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.